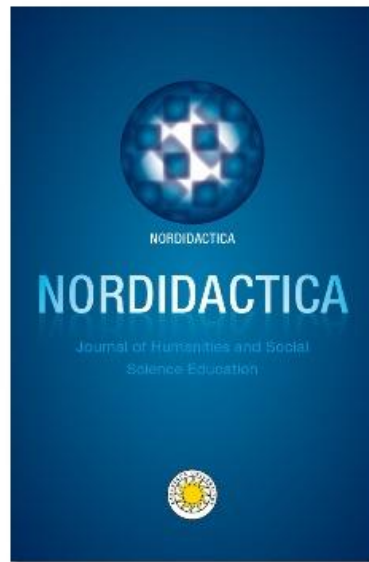

Etikdidaktik – Grundbok om etikundervisning i teori och praktik

Olof Franck & Malin Löfstedt, Studentlitteratur, 2015

Recension av Niclas Lindström

Nordidactica

- Journal of Humanities and Social Science Education

2015:4

Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education

Nordidactica 2015:4

ISSN 2000-9879

The online version of this paper can be found at: www.kau.se/nordidactica

Bokrecension

Etikdidaktik – Grundbok om etikundervisning i teori och praktik

Olof Franck & Malin Löfstedt, Studentlitteratur, 2015

Recension av Niclas Lindström

Introduktion

Under senare år har etikundervisningen uppmärksammats vid upprepade tillfällen, i både forskningsrapporter om och granskningar av, religionskunskapsämnet i den svenska skolan. Och det är inte en alltför upplyftande bild av området som tecknas. Sammanfattningsvis skulle man kanske kunna tala om brister som förekommer på åtminstone tre olika plan nämligen i: anknytning till etiska modeller och teorier, sammanhang bestående av livsåskådningar eller religioner och ämnesdidaktisk forskningsanknytning. (1) Furenhed understryker t ex i sin studie att undervisningen riskerar bli ”gruppdynamiska seanser” (Furenhed, 2000, s 140) där eleverna visserligen får ta ställning till olika moraliska dilemman men inte gör det i relation till etablerade etiska modeller eller teoribildningar. (2) Detta är en slutsats som delas av Skolinspektionen som i sin granskning av ämnet konstaterar att etiken tenderar bli till ”tyckande utan teoretisk ram” (Skolinspektionen, 2012, s 9) och verkar hamna vid sidan av övriga delar av kursen där kopplingen till livsåskådningar och religioner är mycket liten. (3) En bidragande orsak till detta kan vara vad Osbeck (2014) uppmärksammar i sin sammanställning av den etikdidaktiska forskning nämligen att den hittills varit marginell och verkar fått stå åt sidan till förmån för forskning som berör andra delar av det ämnesdidaktiska området. Det är därför av flera skäl välkommet att forskarna Olof Franck och Malin Löfstedt nu publicerar en bok i etikdidaktik. Det finns med andra ord anledning att som läsare ha högt ställda förväntningar på boken samtidigt som den väcker frågan om i vilken mån den kan bidra till att komma tillrätta med alla de brister som uppmärksammats.

Resumé

En utgångspunkt för Franck och Löfstedt är att man vill diskutera ”hur en undervisning om etik och moral kan utvecklas” och ”medverka till att skapa ett underlag, etiskt och existentiellt, utifrån vilket barn och ungdomar kan utveckla ett etiskt förhållningssätt som rymmer både kloket, medkänsla, varsamhet och empati”(Franck & Löfstedt, 2015, s 8 f). På så sätt understryker man även att fokus inom etikundervisningen bör vara dess praktiska aspekter, vad som sker i relationer mellan människor, snarare än begreppsanalyser och abstrakta och teoretiska resonemang. Författarna lyfter i detta sammanhang även fram religionslärarens

”särskilda ansvar” för skolans etikundervisning (se t ex Franck & Löfstedt, 2015, s 9, s 13, s 19, s 21, s 25 f, s 129). Ett av skälen till detta är att kristendomsundervisningen traditionellt haft anspråk på att fostra goda kristna och att detta även kommit att präglad den sekulära religionsundervisningen (Franck & Löfstedt, 2015, s 21). Det finns emellertid ytterligare och tyngre vägande skäl som: ”[d]els det faktum att religionslärare kan anses vara mer lämpliga att undervisa i etik på grund av att de har utbildning i ämnet, och dels det faktum att religioner och religiösa traditioner (och livsåskådningar) i sig omfattar moraliska värderingar” (Franck & Löfstedt, 2015, s 129, jfr s 25 f).

En annan utgångspunkt är styrdokumentet, där läroplanens värdegrund och kursplanernas centrala innehåll, kriterier och mål för grundskola respektive gymnasium, behandlas utförligt och ställs i relation till etikundervisningen. Samtidigt placeras även undervisningen i ett sammanhang där sekulära och religiösa ideal kan men inte behöver stå mot varandra i ett samhälle som präglas av tilltagande individualisering, mångfald och globalisering. På så sätt blir bokens relevans tydlig för både de lärare i ämnet religionskunskap som är verksamma i skolorna och lärarutbildare som arbetar med motsvarande ämnen på högskolor och universitet.¹ Om samtliga lärare har det gemensamma uppdraget att fostra elever till goda samhällsmedborgare så tillskriver författarna alltså religionslärarna uppdraget att tillhandahålla redskap att analysera dilemman, göra avvägda bedömningar och fatta beslut med hjälp av modeller. Det sistnämnda är något som i viss mån även ingår i kurser som exempelvis filosofi, samhällskunskap samt etik och människans livsvillkor men faller alltså utanför bokens ramar.

Resten av boken kan läsas som ett försök att komma tillrätta med de tillkortakommanden som uppmärksammats i rapporter och granskningar av etikundervisning oavsett ifall det handlar om; (1) bristen på teoretisk anknytning (kap 3–4), (2) existentiellt eller religiöst sammanhang (kap 5) eller (3) didaktik med forskningsanknytning (kap 2). Boken avslutas sedan med ett kapitel om hur lärare kan resonera kring och utföra bedömningar av elevers insatser i etik under kurserna i religionskunskap (kap 6).

(1) Franck och Löfstedt lyfter fram betydelsen av att alla teoretiska perspektiv är ”sprungna ur en specifik kontext och bär på en specifik historia” (2015, s 77) men att de allt som oftast ”presenteras relativt kontextlöst i såväl undervisningssammanhang som i undervisningsmaterial” (2015, s 78). Författarna menar att man genom att teckna en fylligare historisk bild av de specifika sammanhang, rådande förhållanden och aktuella frågeställningar där olika etiska modeller och teorier växt fram är möjligt att öka och fördjupa förståelsen för de olika alternativ som finns representerade i den aktuella debatten. De följande beskrivningen av normativa teorier, t ex

¹ Viss kritik riktas även mot kursplanernas inriktning som kan uppfattas vara alltför ”teoretisk”, ”formell” och ”distanserad” (Franck & Löfstedt, 2015, s 10 f, s 13) till sin karaktär. Resonemanget utmynnar i en form av polarisering, mellan varje människas rätt att utveckla sin egen förmåga att handla och reflektera över sina handlingar och kraven som ställs i skolans styrdokument, vilket gör boken till en balansgång mellan dessa ytterligheter.

konsekvensetik, pliktetik, dygdetik respektive nyare etiska perspektiv som feministisk etik och miljöetik, är även mycket riktigt utrustade med korta och koncisa beskrivningar om var och när förgrundsgestalter levde och vilka de aktuella frågorna för tiden var.

(2) Av detta resonemang följer även att det blir ett problem om etikundervisningen hamnar vid sidan av andra moment i religionskurserna eftersom ställningstaganden, bedömningar och beslut betraktas vara intimt förknippade med mänskliga relationer i en viss social, kulturell och historisk kontext. En medvetenhet hos läraren om den mångfald av moraliska frågor och ställningstaganden som finns representerad inom de olika religionerna menar författarna vara centralt i ett sekulariserat samhälle som ändå präglas multikulturalism och globalism. Både livsåskådningar och religioner kan bidra till (a) ett sammanhang där moralen blir tydlig, (b) som kan ge kunskap om normer och värderingar, (c) liksom att inspirera till handling och (d) påverka individer och grupper att förändra sina handlingsmönster. Franck och Löfstedt illustrerar sin poäng genom att, på ett förtjänstfullt sätt, lyfta fram den mångfald av sätt som abortfrågan behandlas på i olika livsåskådningar och religiösa traditioner. Ställningstagandena är nämligen ingen självklarhet och i många fall finns kontextuella faktorer, t ex hur långt gången graviditeten är eller om det föreligger fara för moderns liv, som spelar avgörande roll för våra bedömningar och beslut.

(3) Det etikdidaktiska avsnittet utgår från de klassiska frågeställningarna *vad, hur och varför* något ska behandlas i undervisningen samt med tilläggen *av vem och för vem?* Anknytningen till läro- och kursplanerna är tydlig i resonemangen kring *vad* undervisningen ska innehålla och *varför* detta är viktigt, där framför allt det senare perspektivet kompletteras med en diskussion av bl a det centrala innehållet och hur man som lärare bör förhålla sig till styrdokumentet. Detta är givetvis viktiga frågeställningar men de öppna formuleringarna i styrdokumentet ger samtidigt läraren stora möjligheter att forma kursinnehållet och ändå nå målen. Frågan om *hur* stoffet ska kommuniceras får störst utrymme i texten. Författarna behandlar här svåra frågor om språkets föränderlighet, att teorierna är relaterade till språket och därmed ständigt föremål för nya tolkningar, liksom att etiska frågor har karaktär av livsfrågor där det är viktigt att gå varsamt fram, samt slutligen att de är identitetsrelaterade så att frågorna inte besvaras på samma sätt ens av de som delar konfession. Framställningen framhåller i hög grad just det individuella och det föränderliga som läraren har den grannliga uppgiften att hantera i klassrummet men skulle möjligen vunnit på kopplas ännu mer till en konkret nivå med fler exempel på hur idéerna kan omsättas i praktiken för att möta samtliga krav.

Kritik

På det hela taget infriar boken förväntningarna genom att den behandlar vart och ett av de problemområden som identifierats inom etikundervisningen i ämnet religionskunskap i den svenska skolan. Samtidigt väcker den många frågor som är

värda egna diskussioner och jag kommer att välja några perspektiv som jag vill lyfta fram som särskilt intressanta.

För det första, kopplar författarna samman etik, etikdidaktik och det icke-konfessionella ämnet religionskunskap i den svenska skolan. Ett exempel på detta är att kursplanerna i religionskunskap, med deras centrala innehåll och kunskapskrav, behandlas utförligt i de inledande och avslutande kapitlen vilket skänker boken en röd tråd och en tydlig ämnesmässig inramning. Även om delar säkerligen kan nyttjas av lärare i andra ämnen gör avgränsning att den möjligtvis kan bli något mindre användbar för exempelvis de lärare i filosofi som söker en ämnesdidaktisk fördjupning. Liknande frågor är något som inte minst Olof Franck själv har problematiserat i andra sammanhang och kanske kan detta bli en utgångspunkt för en ännu bredare uppföljare (jfr Franck, 2014)?

För det andra, är den praktiska utgångspunkt som syftar till att bidra till klokhet, medkänsla, varsamhet och empati, inte i alla avseenden ett självklart val för att utveckla samtliga delar av etikundervisningen. Inom ett par inflytelserika skolbildningar är just omvänt förmågan att distansera sig från en specifik situation i praktiken och formulera teoretiska skäl särskilt viktiga för att kunna göra välavvägda bedömningar och fatta välgrundade beslut. Vad t ex vissa konsekvens- och pliktetiker uppmanar oss att göra är att fästa lika stor vikt vid alla inblandades intressen, vara beredda ange förnuftiga skäl för våra övertygelser samt handla enligt en uppsättning principer som ska gälla alla universellt (se t ex; Frankena, 1972, s 108; Hare, 1994, s 16 ff; Singer, 1996, s 20 f, osv). Bokens praktiska utgångspunkt ligger betydligt närmare ett dygdetiskt ideal, där individen genom handling förväntas öva vissa beteendemönster och förhållningssätt, odlar sin karaktär, i relation till sådana som tjänar som förebilder inom ramen för ett socialt sammanhang. På så sätt ska individen lära sig agera i relation till rätt person, i lämplig utsträckning, vid rätt tidpunkt, med ett riktigt syfte och på ett lämpligt sätt (Aristoteles, 1993, 1109 a 20-b 7). Här får författarna ägna sig åt en inte helt enkel balansgång för att kunna kombinera sin egen praktiska utgångspunkt med modeller eller teorier som inte alltid delar deras uppfattning vilket samtidigt väcker frågan om den praktiska utgångspunkten passar bättre för att förverkliga fostrans- än kunskapsuppdraget?

För det tredje, är det möjligt att föra motsvarande diskussion om hur man bör gå tillväga för att kontextualisera etisk teori i syfte att vidga och fördjupa förståelsen hos eleverna. Vissa inriktningar som t ex konsekvens- och pliktetiska formuleras oftast i koncisa maximer, om vad som leder till största möjliga lycka till de som berörs av en handling respektive vad som kan upphöjas till allmän lag, som anger nödvändiga och tillräckliga villkor för vad som är riktigt handlade (Bentham, 1970 [1789], s 1 och s 4; Mill, 1965 [1863], s 192; Kant, 1987 [1785], s 64). Ett alternativ, som författarna väljer, är att presentera upphovsmännens sociala, kulturella och historiska kontext (Franck och Löfstedt, 2015, s 78). Det är dock inte självklart att dessa koncisa kriteriebaserade modeller är formulerade utifrån eller vinner på att placeras inom ett sådant specifikt sammanhang bortsett från att det bidrar med ett rent idéhistoriskt perspektiv. Ett annat alternativ skulle kunna vara utgå från exempel på hur dessa tunna etiska maximer kan utarbetas beroende på vilken aktuell tjock kulturell och historisk

kontext man befinner sig i (jfr Lantz, 2000; Walzer, 2001). Det är exempelvis lätt att nå uppslutning kring idén om nyttomaximering eller rättvisa i skolan, vården eller samhället i stort men vad det innebär kan skifta beroende på vilken tid och plats vi lever. Detta rör sig inte om två ömsesidigt uteslutande alternativ utan handlar mer om vart tyngdpunkten förläggs i undervisningen och varför man väljer att göra dessa avvägningar.

Det är samtidigt möjligt att notera hur dygdetiken, en av de inriktningar som i allra högsta grad betonar den sociala, kulturella och historiska kontextens betydelse för våra bedömningar och beslut, presenteras. Inledningsvis introduceras Aristoteles som en av dygdetikens förgrundsgestalter bl a med konstaterandet att hans texter, sina 2 400 år till trots, faktiskt är ”förvånansvärt lätta att läsa” (Franck & Löfstedt, 2015, s 108). Även om här finns en historisk introduktion och att det förekommer exempel från samtiden hade det funnits möjlighet att ytterligare fördjupa resonemangen. På så sätt hade det varit möjligt att placera ideal, normer och värderingar i relation till uppfattningar om människan och samhället för att på så sätt försöka förstå vad det innebär vara t ex modig, generös eller vänlig i den föränderliga sociala och kulturella kontext vi lever i idag? Ett sådant vägval hade även kunnat öppna för en diskussion av försöken att tillämpa dygdetiken på aktuella frågor som abort och dödshjälp, vilket diskuterades i förhållande till andra etiska modeller och teorier i ett av bokens föregående kapitel, för att visa på dess unika bidrag till debatten (jfr Franck & Löfstedt, 2015, s 124 med t ex Foot, 1967, 2002; Hursthouse, 2004).

Trots att boken väcker många frågor får man som läsare anta att det är just vad den är avsedd för. Den utgör ett intressant diskussionsunderlag och är ett mycket välkommet tillskott till den religionsdidaktiska litteraturen. Det är min övertygelse att den med sin tydliga förankring i både styrdokument, ämnesdidaktik och etisk teori kommer att vara ett viktigt och uppskattat tillskott i många kurser inom lärarutbildningarna liksom för religionslärare i praktiken, då den på ett förtjänstfullt sätt behandlar en av de aspekter som fram till nu i hög utsträckning varit försummade.

Niclas Lindström, lektor
Institutionen för idé- och samhällsstudier
Umeå universitet

Referenser

Almén E., Furenhed R., Hartman S. G. & Skogar B. (2000). *Livstolkning och värdegrund: att undervisa om religion, livsfrågor och etik*. Linköping: Univ. (Utgåva av Skapande vetande).

Aristoteles (1993). *Den Nikomachiska etiken*. Övers. Mårten Ringbom. Göteborg: Daidalos.

Bentham, J. (1970 [1789]). *The Principles of Morals and Legislation*. Darien, Conn: Hafner Publishing.

Foot, P. (2002 [1967]). The Problem of Abortion and the Doctrine of the Double Effect. I *Virtues & Vices, and Other essays in Moral Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.

Foot, P. (1977). Euthanasia. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 6, No. 2, pp. 85–112.

Franck, O. (2014). Gränsöverskridande värden i icke konfessionell etikundervisning: ämnesidentitet och multidisciplinärt lärande i ämnet religionskunskap. *Norddidactica*, 2014:1, pp. 188–211.

Franck, O. & Löfstedt, M. (2015). *Etikdidaktik – Grundbok om etikundervisning i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.

Frankena, W. (1972 [1963]). *Etik*. Lund: Studentlitteratur.

Hare, R. M. (1994 [1981]). *Moraliskt tänkande*. Stockholm: Thales.

Hursthouse, R. (2004). Dygdetik och abort. I Ahlenius, H. (red.), *Vad är moraliskt rätt? Texter i normativ etik i urval av Henrik Ahlenius*. Stockholm: Thales.

Kant, I. (1987 [1785]). *Grundläggning av sedernas metafysik*. Övers. Gustaf Leffler. Göteborg: Daidalos.

Lantz, G. (2000). Applied Ethics: What Kind of Ethics and What Kind of Ethicist? I *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 17, No. 1, pp. 21–28.

Mill, J. S. (1965 [1863]). *Utilitarianism* i *Essential Works of John Stuart Mill*. New York – Toronto – London: Bantham Books.

Osbeck, C. (2014). Etikdidaktisk forskning närmast obefintlig. Tillgänglig: <http://www.skolverket.se/skolutveckling/forskning/amnen-omraden/so-amnen/religionskunskap/relationer-larande/etikdidaktisk-forskning-narmast-obefintlig-1.220077>. (hämtad 31.10.2015)

Singer, P. (1996 [1993]). *Praktisk etik*. Andra upplagan. Stockholm: Thales.

Skolinspektionen (2012). Mer än vad du kan tro. Skolinspektionens rapport 2012:3. Stockholm.

Walzer, M. (2001 [1994]). *Thick and Thin. Moral Argument at Home and Abroad*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.